

İçtimaî Değişmelerimiz ve Sosyal Tabakalaşma

Prof. Z. F. Fındıkoğlu

I — GİRİŞ

Son zamanlarda klâsik sosyolojinin tekâmül, ilerleme, istihale, tehavül. gibi mefhumları yerine «Tebeddül, Değişme - Change, changement, Waehsel» mefhumunun geçtiği görülmektedir. İkinci Dünya Harbi sonundan itibaren merkezleri Roma ve Londra'da bulunan iki beynelmilel sosyoloji teşkilâtının tertip ettiği kongrelerde müzakere edilen rapor ve tebliğlerin çoğu bu mefhumun bayrağı altında yapılmaktadır. Mucip sebep olarak ileri sürülen düşünceler arasında «Değişme» mefhumunun daha mütevazı, daha iddiasız oluşu, sol ve sağ, ileri ve geri, liberal ve muhafazakâr hiç bir kıymet hükümüne, «kemâl» telâkkisine meydan vermemesi de vardır.

Bizde de aynı mefhum değişikliği tesirini göstermekte gecikmedi. Sosyal meselelerle meşgul olan fikir adamlarımız, bilhassa kültürlerini Anglo-Sakson kaynaklarından alanlar bu mefhumu fazlasıyla iltifat etmektedirler. «İçtimaî» nin «iktisadî» olan taraflarını bahis mevzuu edenler sık sık ekonomik değişmelerden bahsediyorlar. Siyasî parti muharrirlerinin «kalkınma», «yükselme», «ilerileme» gibi isimleri «iktisadî» ye bağlamaları ve bunu taşkın bir siyasî edebiyatın konusu yapmaları karşısında beynelmilel sosyoloji tâbirleri arasında geniş ölçüde yer alan bir «değişme» nin ne kadar doğru olduğunu, bizi soğukkanlılığa, tevazua sevkettiğini kabul etmemek imkânsızdır.

Bundan iki yıl kadar önce Hollanda'daki «Lahey İçtimaî Etüdier Enstitüsü - I. S. S.», bu yeni terminolojinin tatbikatı olacak çalışmalara girişti. Japonya, Meksika yanında bir de Türkiye'deki İçtimaî değişmeler hakkında bir seminer tertip ederek idaresini bana tevdi eyledi. O zaman seminer için hazırlanan raporun bir kısmını

mecmuamız okuyucularına takdim ediyoruz. İleride geri kalan kısımları sunmak belki mümkün olacaktır.

Bu deneme, Cümhuriyet Türk'ye'sini iki devrede ve birbirine bağlı olarak araştırmak maksadı ile yapılmış, birinci devre biraz daha gerilere gitmek suretiyle 1918 - 38, ikinci devre ise 1938 - 1960 arasını hedef tutmuş, bu denemede daha ziyade birinci üzerinde durulmuştur [1].

II — İÇTİMAİ DEĞİŞMELERİMİZDE İLLİYET TATBİKATI

Türkiye'deki sosyoloji çevreleri kadar ve belki ondan daha ziyade Garb ve Amerikan sosyoloji müesseseleri ve bizzat sosyologları Orta Şarkın Garbe coğrafî ve tarihî bakımlardan en yakın olan bu bölgesindeki sosyal değişmelere karşı derin bir alâka göstermişler, başta İngiliz tarihçi ve sosyoloğu T o y n b e e olduğu halde birçokları tarihî ve sosyolojik illiyet denemeleri yapmışlardır. Hollanda'nın birinci sınıf ve beynelmilel hüviyet taşıyan İ. S. S. Teşkilâtının da gösterdiği tecessüs bu kadro içinde yer almaktadır [2].

Bize göre böyle bir deneme esnasında şu iki çeşit faktör üzerinde durmak gerekir :

- 1 — Ferdî faktör (Rehber fert veya fertler = Leadership);
- 2 — İçtimai faktör (Grup, zümre, sınıf ve tabakalar yekünü=Collectivity).

1 — Türkiye'ye ait sosyal meseleler bibliyografyası, bunun 1923 - 60 ile alâkalı bölümü birinci faktörün şimdiye kadar bir çok müellifler tarafından ele alındığını göstermektedir [3]. Esasen 1923

[1] Bibliyografya, denemenin İngilizce kısmında gösterildiği için bu kısımda bertaraf edilmiştir. İleride raporun tamamı neşredilince umumî ve «Türkiye'deki içtimai değişmeler sosyolojisi» için rehber olabilecek bir bibliyografya verilecektir.

[2] Bu Enstitü hakkında bakılabilir: Seha Meray, Siyasal Bilgiler Fakültesi Mecmuası, C. IX, s. 3 (Eylül 1954) ve Ahmet Halil: Avrupa Mektupları, Yeni İstanbul: 13.11.1956. Bu Enstitü 1960 başından itibaren Türkiye'yi de ihtiva eden bir (Akdeniz Bölgesinde İçtimai İlimler Araştırması) işine girişmiş ve İktisat Fakültesi İktisat ve İçtimaiyat Enstitüsü ile temasa geçmiştir. Aynı suretle Siyasal Bilgiler Fakültesi ile münasebet tesis eylemiş olduğunu öğreniyoruz.

[3] Bk. Ferit Ragıp Tuncor: Atatürk Bibliyografyası, İlköğretim Dergisi, Ankara 1956, sayı: 400 - 402.

ile devam eden içtimai değişmelerimiz, bu devrin mahsulü olan büyük bir Devlet adamının, Mustafa Kemal'in, ismini taşımakla daha etüd, araştırma ve denemelerin başlığında bu ciheti belirtmiş bulunuyorlar [4].

Ferdi faktör üzerinde durulurken bu «ferdi» nin ne derecede kelimenin tam mânası ile «ferdi» olduğu, «ferd» e yardımcı bir ferdlere çevresinin, ferdlere arası bir *cemiyet müesseselerini değiştirme psikolojisi* üzerinde durup adı bahis mevzuu «ferd» ile bu fertlerarası çevrenin karşılıklı tesirlerinin neden ibaret bulunduğu meselesi sosyolojik olmaktan ziyade G. Tard'm «Ferdlerarası - Inter-individuel», bazı Amerikan psikologlarının «Sosyal-psikolojik-Social-psychological» saydıkları meseleler meyanındadır. Her iki takdirde de problem, bizim kastedtiğimiz mânada bir sosyolojik meseleyi belki sonradan tamamlayıcı ve aydınlatıcı olarak yer alabilir.

Filhakika bazı fikir adamlarının Türk içtimai değişmeleri için ortalama bir başlangıç saydıkları 1774 den itibaren önce askeri, sonra teknik ve idari sahalarda başlıyan ve hepsi «Garblılaşma - Occidentalisation, Westernization» prosesüsünü teşkil eyliyen değişmeler en azından bir idari ve siyasi güzideler, seçkinler, münevverler (Elite) efkâr umumiyesi olmaksızın tasarlanamazlar. Askeriye, mülkiye ve ilmiye (Ordu, memurlar ve ulema) tabakalarını ihtiva eden bu Elite'in kemmiyet ve keyfiyetçe kuvvetli ve destekleyici olduğu zamanlarda rehber, leader şahsiyetlerin irade ve idareleri küllî veya kısmî ölçüde muvaffak olmuştur. Bu noktada siyasi ve idari dehâ ile zümre tesirinin derecelerini sıhhaté mümkün olduğu kadar yakın bir ölçü ile tayin etmek için elde kuvvetli monografi ve sosyografilerin bulunması lâzımdır. Meselenin sosyolojiye yardımcı bir psikoloji ve içtimai psikoloji bakımından ehemmiyetine işaretlerle kalarak ikinci faktöre geçiyoruz.

2 — Türkiye'deki içtimai değişmelerin sosyal illetleri, faktör ve şartları üzerinde durmak istiyen her sosyal ilim mensubu, şu veya bu tarzda bir sınıf, tabaka mefhumundan hareket etmek mecburiyetindedir. Zira «içtimai» yi ancak bu mefhumların rehberliği ile yakalamak mümkündür. Sınıf veya tabakalardan birinin diğ-

[4] Nitekim Lahey Enstitüsünün tertip eylediği seminerin adı da bu zihniyetle konmuştur: «Mustafa Kemal Türkiye'sinde İçtimai Değişmeler - Social changes in M. K. s Turkey». İngilizce metindeki M. K. işaretleri buna aittir.

rine önceliği veya sonralığı, ancak ciddi, objektif araştırmalar sonundaki «netice» leri bağliayacak araştırmacı kimsenin ilham alabileceği sosyal felsefe doktrini ile alâkalıdır.

III — TABAKALAŞMA TATBİKATI

Sınıf ve tabaka (*Classe et couche, Klasse und Schicht*) tâbirlerinden yapılmış bir ameliye adı yerine sosyoloji ıstılahları arasına lâtincede *Strata*'dan yapılmış bir *Stratification* tâbirinin girdiği malûmdur. Lisanımıza sınıflaşma veya yerine göre tabakalaşma diye çevrilebilecek olan bu ameliyenin 1923 Türkiye'siyle başlayacak ve uzaklara pek götürülmiyecek bir tatbikatı yapıldığı takdirde şöyle bir istatistikî tablo elde etmek imkânı vardır [5] :

<i>Sınıf - tabaka</i>	<i>Nüfusun % si</i>
Köylüler	81,6
İşçiler	3,5
Sanayici - Tüccar - Esnaf	9
Memurlar (Ordu zabıtları - Âmmeye idaresi)	4,89
	100

Bu rakkamlara ait sosyolojik bir tasvir ameliyesi, şu içtimai grupları düşündürtebilir :

- 1 — Köylüler;
- 2 — Burjuvazi;
- 3 — Memur tabakası;
- 4 — İşçiler;
- 5 — Münevverler.

Türk sosyal değişmeleri prosesüsüne dahil olan içtimai grupları birer ünite olarak gözönüne alabilir miyiz? Başka bir ifade ile sosyal değişmelerle alâkalı içtimai sınıflar var mıdır, varsa bu alâka nasıl tesis edilebilir?

[5] 1927 Nüfus sayımı neticelerine göre.

Orta Şarkın Müslüman memleketlerindeki bütün sosyal istihalelerde Garbda görüldüğü şekilde teşkilâtli, differansiye ve şuur sahibi belli sınıf ve tabakalardan bahsetmek sosyolojik bir hatâ olur. Bununla beraber sınıf, tabaka olma istidadını taşıyan bazı zümrelerden bahsetmek mümkündür.

I — Köylü sınıfı ve içtimaî değişmeler :

Kemmî bakımdan ehemmiyetli olan Türk köylüsü, sınıf menfaatler bakımından değil, ölüm ve kalım mücadelesinde oynadığı rol itibariyle çok önemlidir. Tarih boyunca, hattâ I. Dünya Harbi de dahil olduğu halde Türk köylüsü hiç bir zaman 1919-23 arasındaki kadar millî harekete yakından alâka göstermemiştir. Gerçi İmparatorluk, teessüs ederken onu bir kuvvet olarak kullanmıştı. Fakat iç ve dış âmillerin tesiri altında İmparatorluk za'fa düşüp küçüldükten, nihayet bu âmiller kendi Ana yurdunun hudutlarına musallat olduktan sonra Türk köylü kitlesi varlık endişesini çok yakından hissetmiştir. Bunun içindir ki İstiklâl Savaşı boyunca (1919-23) ve sonraki devrelerde (1923-38, 1938-1960) gerek Mustafa Kemal'i gerek yardımcı liderleri ve muakkiplerini Türk köylüleri ile gösteren fotoğrafların ve köylülerle yapılan konuşmaların benzerlerini Cumhuriyetten önceki Türkiye'de görmek imkânsızdır. 1919 dan beri sık sık siyasî edebiyatta işitilen «Memleket'in Efendisi: Köylü» formülü yalnız edebî bir ifade nümunesi olarak düşünülmemelidir.

Türk içtimaî değişmelerinin her biri, anlattığımız gibi, esasen köylü kitlesinin iktisadî ve kültürel menfaatlerini de hedef tutmaktadır. Lâkin bir de bir içtimaî sınıf olarak Türk köylüsünü hedef tutan değişmeler vardır ki başlıcaları şunlardır :

a) *Malî politikada :*

Cumhuriyetten önceki Türkiye'de köylü islâmî hukukun bir tatbikatı olan «A'şar» vermekle mükellefti. Bu verginin iki hususiyeti vardı :

1 — Ziraat mahsulden aynı olarak vermek;

2 — Vergiyi doğrudan doğruya Devlete değil, «mültezim» e vermek.

Türk köylüsünü çok trajik bir vaziyete düşüren bu vergi sistemi, yeni Türkiye'de derhal kaldırılmış, şehirli zümrelere müteveccih yeni vergiler köylüyü ağır malî mükellefiyetten kurtarmıştır.

b) *İdarî politikada değişme :*

Sayıları 40,000'i geçen Türkiye köyleri ilk defa Cumhuriyet Türkiye'sinde bir idarî statüye kavuşmuş ve ilk Türk Köy Kanunu 1924 de neşredilmiştir. O gündenberi bu kanunun tatbikatı için gerekli olan âmme idarecisi tipinde idare elemanı yetiştirme işi üzerinde sık sık durulmuştur (İkinci Dünya Harbinden sonra Ankara Üniversitesine bağlı olarak kurulan «Âmme İdaresi Enstitüsü» bu zihniyet tebeddülü içinde düşünülebilir.)

c) *Kültürel değişme :*

Köylüye müteveccih en mühim değişme «İlliteracy - Okuma ve yazma bilmeyiş» sahasında görülür. Esasen harf ve dil müesseselerine matuf değişikliklerin mucip sebepleri başında okuyup yazma öğrenme kolaylığını temin meselesi yer almaktadır. İkinci M. K. devresinde 1940 dan sonra köy maarifi, şehir maarifinden ayrı hususiyetleri ile ele alınmış ve köy maarifini idare edecek elemanların yetiştirilmesi için adı «Köy enstitüleri - Institute of village» olan öğretim müesseseleri kurulmuştur. Son zamanlarda bu müesseseler yine köy ve şehir birliği içinde bazı tadilat geçirmektedir.

d) *Ekonomik değişme :*

M. K. Türkiye'si, köy ekonomisini ilk defa kredi politikası bakımından ele almış, ziraî ihraç maddelerinin satışı ile, ziraî kredi temini maksatlarına müteveccih bir kooperatif rejimi ihdas eylemiştir (1923, 1924, 1934 tarihli Kooperatif Kanunları). Birinci M.K. devresinde gözönüne alınmayan istihsal politikası, 1938 - 60 arası devrede dikkatle ele alınacak ve bilhassa ziraî istihsalde mekanizasyon ameliyesine ehemmiyet verilecektir. Her iki devrede köylüyü istihdaf eden iktisadî politikanın köyü, kapalı ekonomiden şehre, daha sonra millî ekonomiye, hattâ ihraç maddeleri vasıtasıyla dünya ekonomisine bağladığı, aynı olan köy mübadelesini nakdî mübadeleye çevirdiği, böylece Türk köyü ile köylüsünün bir strüktür ve zihniyet değişikliği geçirmekte olduğu bir çok yabancı ve yerli sosyologlar ve ekonomistler tarafından müşahede ve tahlil edilmektedir.

e) *Mülkiyet değişmesi :*

Türkiye'nin içtimai bünyesi, XIX. asırdan evvel Garbda ve umumiyetle Şarkta görülen feodaliteye yabancısıdır. Bununla bera-

ber nev'i şahsına mahsus ve feodal gibi görünen bir toprak rejimi, «büyük arazi sahipleri - the great landholder» sistemi vardır. Umumiyetle köylüler, sahipleri kasaba ve şehirlerde oturan arazi sahiplerinin arazisini «kiralama» veya «ortaklık» usulü ile işlerler. Yukarıda işaret edilen a'şar da buna inzımam edince köylü ağır bir duruma girmişti. Türkiye bu vergiyi kaldırmakla köylünün yükünü hafifletti. Fakat asıl mesele, yani Arazi reformu, daha sonraları, 1945 de C.H.P. tarafından ele alınmış ve Toprak Kanunu nesredilmiştir. Şimdiki mesele toprak dağıtımı ile ziraî meselenin halledilemeyeceğinden, bu kanun ile bazan rastlanan *şehre akın* hareketini durdurmanın mümkün olamayacağından, asıl meselenin toprak sahibi kılman köylünün istihsal vasıtaları ile herhangi bir şekilde teçhiz edilmesi lüzumunda toplanmaktadır.

Türk sosyal değişmesinin politik başlangıcında köylü sınıfı, sonraki değişmelere girişecek *millî devletin* kurtuluş ve kuruluşuna hizmet etmiş, bir defa kurulan *yeni rejim* de köye ve köylüye müteveccih bir değiştirme politikası takip eylemiştir.

II — İctimaî değişmeler ve Türk burjuvazisi :

Önce Cümhuriyet Türkiye'sinden evvel ve sonra bir Türk burjuvazisinden bahsedilip edilemeyeceğini gözönüne alalım. Garptaki mânası ile bir burjuvazi, bilindiği üzere Türkiye'de hiç bir zaman mevcut olmamıştır. Böyle bir sınıfı doğurması muhtemel olan Türk küçük san'atkârları ve esnafı, sanayici ve kapitalist Garb ile, elinde kapitülâsyon fermanları bulunan Garb Devletleri ile karşılaştı ve dumura uğradı. Yalnız XVIII. asır sonlarından itibaren Avrupa sınaî ve ticarî kapitalizminin Şark'a ve Orta Şark'a doğru uzanışında vasıtalık yapmağa başlayan gayrimüslim ekalliyetler, XIX. asır boyunca bir ticarî burjuvazi teşkil etmeğe başladılar. Fakat bu burjuvazinin ne Cümhuriyetten önceki Türkiye'de, ne de sonra Türk sosyal değişmeleri prosesüsünde müsbet bir rolü yoktur. Olsa olsa menfî rolünden bahsedilebilir. Bu burjuva ekalliyetler, «Hasta Adam» m peşinden koşan Avrupa'nın memleket içinde âdeta temsilciliğini yapmışlar, «Hasta» nın mirasını hazırlamağa çalışmışlardır.

Bununla beraber yaşayabilen, sarsılmış bir Türk Artisanat'ı ile küçük bir Türk tüccarlar zümresi mevcut idi. Bu zümre Selânik, İstanbul, İzmir, Samsun.. ilh. gibi büyük Türk şehirlerinde Avrupa ithalâtına tavassut eden ekalliyet burjuvazisinin memleket içerile-

rindeki tamamlayıcısı mahiyetindedir. Gelmek istidadını taşıyan bu iki eleman, yâni küçük sanat erbabı ile küçük ve mahallî ticaret erbabı, yeni Türkiye'nin ilk zamanlarında, ekalliyetlerin Anadolu-dan uzaklaşması neticesinde, yeni bir Türk burjuvazisinin temel taşları olarak karşılandılar. Bu mânada anlaşılacak bir burjuvazi, sosyal değişmelere yardım etmiştir. Lâkin bu yardım bir yeni içtimâî sınıfın kitle halinde ve zümre şuurunu taşıyarak yaptığı siyasî ve içtimâî bir yardım nev'inden değildir. Bir bütün olan Türk halkı içinde kaynamış belirsiz elemanlardan ibarettir.

Sosyal değişmeler arasında iktisadî olanlar hususunda Türkiye, I. Dünya Harbi esnasında Ermenilerin, İstiklâl Harbinden sonra da Rumların Anadolu'yu terketmeleri veya etmeğe mecbur bırakılmaları neticesinde hususiyeti belirtilen zayıf Türk burjuvazisinden çok şeyler beklendi. Bilhassa ekonomik gelişme ve değişmede vazifeleri olduğu düşünülürdü. Lâkin I. İktisat Kongresi (1923) ile II. İktisat Kongresi (1930) arasındaki devre esnasında hususî sektör hiç bir gelişme imkânı gösteremedi. Sermaye teşekkülü ve sınaî yatırım sahasında bir tek müteşebbisin mevcudiyetine ümit bağlandı: *Devlet*. İşte 1930 dan sonra bir siyasî veya iktisadî doktrin icabı olarak değil, imkânsızlıklar ve memleket şartları icabı olarak ortaya yukarıda anlatılan ekonomik değişme, iktisadî devletçilik veya devlet kapitalizmi çıktı ve birinci devrede Devletçi ekonomi politikası, ikinci devrede terbiyevî addedebileceğimiz neticeler doğurdu. Bu neticeler arasında sermaye sahibi veya sermaye teşkili lüzumuna kani, ekonomik zihniyet ve arzularla mücehhez bir küçük hususî müteşebbisler zümresi zuhur ettiği görülecektir.

Hülâsa içtimâî değişmeler üzerinde müessir ve Garblı mânası ile anlaşılacak bir Türk burjuvazisinden bahsedilemez. Fakat hususî mânada bir Türk burjuvazisi de yok değildi. Hayat ve memet mücadelesi yapan bir milletin teşkil edici elemanı olan bu zayıf burjuvazi 1923 - 1938 arasında olgunlaşmış ve 1938 - 60 arasında kendisine istinat eden bir yeni siyasî partinin ekonomi politikasına yardımcı olmağa bile başlamıştı. Fakat devrenin sonlarına doğru gerek bu siyasî parti yani D.P., gerek onu destekliyen burjuvazi sosisizlaşmağa başlayacaktır.

III — Memur tabakası ve içtimâî değişmeler :

Umumiyetle Orta Şark'da memur, yalnız âmme hizmetlerini ifa eden bir zümre mensubu, bir «Âmme idarecisi - Public adminis-

trator» değil, aynı zamanda bahis mevzuu memleketin munevverlerini, entellektüel tabakasını da teşkil eder. Memur dışında bir *elite*'in mevcut olmadığı söylenebilir.

Bu hususiyeti ile düşünölen memur, Türkiye'deki sosyal değişmeler prosesüsü içinde çok mühim bir yer işgal eder. Bu arada «Ordu» dahi umumî bir mefhum olarak «memur» zümresine ithal edildiği takdirde biri askerî, diğeri sivil iki tâli zümreden teşekköl eden bir memur tabakasından bahsetmek doğru olacaktır. Selânik'te 1881 de bir zabıt (büyük baba) ile bir gümrük memuru (baba) nun bulunduğu bir aileden doğan Mustafa Kemal, bu hüviyeti ile askerî ve sivil elemanlardan müteşekkil Türk memur tabakasının tipik bir temsilcisidir.

XIX. asırda modern Devlet ve Hükümet cihazı kurulurken ortaya çıkan ve kitle nazarında daima Garblılaşmanın mümessili sayılan bu sosyal tabaka, gerek 1839, 1876, gerek 1908, 1923 gibi dönüm noktalarını takip eden değişme devrelerinde bu değişmelerin tek denebilecek işçiliğini yapmış, değişmelere karşı tek mukavemet nüvesi olmuştur. Fakat 1923 - 38 arasındaki rolü diğer devrelerde oynadığı roller ile mukayese edilemeyecek kadar mühimdir. Teşebbüs edilen Garblılaşma ameliyelerinin mânasını anhyan ve *leadership*'i destekliyen tabaka, işte bu zümredir. Bu devrede memur tabakası da kendine has bir istihale geçirmiş olup bunun karakterleri şöylece sayılabilir :

a) Lausanne ile sulha kavuşan Türkiye'de başta *Leader*'in kendisi olduğu halde askerî hizmet dışında âmme hizmeti ifa eden bazı büyük ve orta rütbeli zabıtların sivil hayata geçmesi ve bu sivilleşmenin arzuya şayan görülmesi (Askerî zümrenin sivilleşmesi prosesüsü);

b) Parti ve Hükümet olarak Türkiye'nin hususî sektörün ekonomik za'fını telâfi edecek bir *étatist* iktisat siyaseti gütmesi neticesinde İktisadî Devlet Teşekkülleri memurlarının ekonomik inisiyatif elde etmeleri ve fırsat zuhurunda âmme idaresinden hususî sektöre geçmesi (*Etatizm*'m hususî teşebbüs terbiyesi vermesi prosesüsü);

c) Böylece sınaî ve ticarî burjuvaziden mahrum olan Türkiye'de nevî şahsına has şekilde bir burjuvazi nüvesinin teşekkölü (Memurluğun burjuvazi vücude getirmesi prosesüsü);

d) Birinci Dünya Harbi sıralarında Rusya ile işbirliği eden Türkiye Ermenileri ile İstiklâl Savaşında Yunanlılarla beraber çalışan Türkiye Rumlarının muhtelif şekillerde İstanbul'dan gayri olan Türkiye'yi terketmeleri neticesinde boş kalan yerlerinin —ki bu ekalliyetler kelimenin Garblı mânası ile Cümhuriyet öncesi Türkiye'nin burjuvazisini temsil ediyorlardı— bu tarzda doğmak üzere bulunan Türk burjuvazisi tarafından doldurulması (Gayrimüslim burjuvazi yerine Müslim ve Türk bir yeni, ve memurluk hayatında yetmişmiş burjuvazinin geçmesi processüsü);

Hülâsa asıl Devlet mekanizmasını çeviren memur tabakası, iktisadî Devlet sektöründeki memurlarla birlikte birinci devrede yani 1923 - 38 arasında girilen her türlü Garblılaştırma teşebbüslerine yardım etmiş, bazan resmî vazife icabı olan bu yardımlara ilâveten başka nevi gayretler sarfından geri kalmamıştır. Türk memurlarının bu vazife icabı ve vazife dışı gayretleri olmaksızın Türk sosyal değişmelerinin yürütülmüş olabileceğini düşünmek hemen hemen imkânsızdır. Bir çok ıslahat hareketlerine ilkönce memurlardan başlanmış (meselâ elbise ve serpuş, meselâ harf değişikliklerinde), onlar vasıtasıyla diğer halk tabakalarına tesir icrası düşünülmüştür. Bugünkü Türk cemiyetinin sosyal stratifikasyonuna tesir etmesi, ayrıca üzerinde durulmağa değer bir sosyolojik hâdisedir.

IV — İçtimai değişmeler ve Türk işçi sınıfı :

Her şeyden evvel bu noktada şu ciheti belirtmek gerekir: Türk içtimai değişmeleri ile nasıl öbür sosyal sınıf ve tabakaların münasebeti *diferansiyel* olmuş, başkalaşmış ve teşkilâtlı sınıfları gözönüne almayı icabettirmiyorsa bu meselede de *diferansiyel* olmuş bir Türk işçisinden ve değişmelere tesirinden bahsedilemez. Hattâ diğer sınıflar ve zümreler için belki organizasyonsuz, belirsiz bir diferansiyasyondan, bir başkalaşmadan bahsetmek mümkündür. Lâkin Türk işçisi için bu ihtimal dahi mevcut değildir.

Türkiye'deki işçi, ekserisi topraksız köylülerin mevsimî olarak ziraî bölgelere akın eden ve köyüne dönen gezici ziraî işçi kitlesi ile Türkiye'nin o devir için yegâne büyük sanayi havzası sayılan Ereğli Kömür İşletmesinde yine mevsimî olarak çalışan işçilerden, bir de büyük şehirlerde (İstanbul ve İzmir'de) Asya, Avrupa Türkiye'lerindeki tren ve tramvay şirketleri amelesinden ibarettir. Ziraî işçiler, büyük arazi sahipleri yanında, kömür ve münakalât amelesi ise

yabancı şirketlerde çalışmaktadırlar. İctimai değişmelerle bu işçiler arasında herhangi bir münasebet tesisi için hiç bir sebep yoktur. Olsa olsa «millî» bir hüviyet kazanan yeni Türk Devletinin yine millî bir endişe ile nev'ini gösterdiğimiz işçi zümresine müteveccih sempati ve alâkasından bahsedilebilir.

Filhakika bu bir taraflı ve «yukarıdan» alâka, daha 1919 - 23 arasında başlamıştır. Yabancı kapitalistler tarafından işletilen Ereğli kömür madeni amelesini himayeye mâruf ilk içtimalî politika kanunu 1921 de neşredildi. Her nevi işçiyi alâkadar edecek büyük ölçüde bir İş Kanunu hazırlama hareketleri görüldü. Nihayet birinci devre sonlarına doğru, yani 1936 da, neşredilen Türk İş Kanunu bu gayretlerin mahsulüdür. Bir taraftan devletleştirilen yabancı şimendüfer, tramvay ve kömür şirketlerinin eski işçileri, öbür taraftan hususî sermayenin iktidarsızlığı ve teşkilâtsızlığı karşısında doğan etatist ekonomi ve sanayileşme ceryanının ortaya çıkardığı yeni sanayi işçileri gittikçe diferansiye bir sınıf teşkil etmek istidadındadır. İkinci devrede ise 1936 tarihli İş Kanununun esasen işaret eylediği, yeni iş ve işçi kanunları birbirini takip edecektir (Türkiye için tamamıyla yeni olan bir Çalışma Vekâleti kurma kanunu: 1945, İş Kazaları ve Meslek Hastalıkları ve Analık Sigortaları Kanunu: 1945, İş ve İşçi Bulma Kanunu: 1946, İşçi ve İşveren Sendikaları Kanunu: 1947 tarihlerinde).

Bu son kanun, içtimalî değişmelerle Türk işçi sınıfı arasındaki münasebet ve tesir bakımından çok mânalıdır. Organize ve diferansiye bir işçi sınıfının istediklerini karşılamak için değil, «münevverler» tarafından *Garbîlaşma* maksadı ile izhar ve takip edilen arzuları tatmin etmek için millî Devlet kendiliğinden, işçi sınıfı şuurunu yaratacak kanun ve teşkilâtları hazırlıyor. Fakat Cümhuriyet Türkiyesi'nin ikinci devresinde ve bilhassa bu devrenin II. Dünya Harbi sonlarına rastlıyan ânından sonra birden çoğalan işçi sendikaları, passif durumdan aktif vaziyete geçmişlerdir. Böylece bir taraflı münasebet, karşılıklı münasebete inkılâp edivermektedir. Hattâ beşyüzü aşan işçi sendikaları millî bir işçi konfederasyonuna da sahip bulunuyor ve benzer beynelmilel teşkilâtlarla alâkadarlık tesis ediyor.

V — İctimalî değişmeler ve «münevver» ler :

Türk içtimalî sınıfları ile içtimalî değişmeler arasındaki münasebet problemi bizi şu sosyolojik neticeye götürüyor: Sınıf ve ta-

bakaları bakımından *non-diferansiye* olan bir cemiyetin «millî» değişmeleri, neticede *diferansiye* olmak istidadını gösteren sınıfların doğmasına ve gelişmesine tesir etmektedir. Birinci ve ikinci devre Türkiye'leri bu bakımdan karakterize edilebilir. Birinci devrede (yani 1919-23-38 de) ikinci devrenin (yani 1938-60 ın) diferansiye olmağa, sosyal tabakalaşma itibariyle garblılaşmağa yüz tutmuş Türkiye'si hazırlanmıştır. Bu hazırlama işinde Türk «Intelligentia» sınıfın, Türk münevverlerinin rolü ön safta yer alır.

Türkiye'de askerî ve sivil memurlar zümresi dışında bir «münevver» den, bir entellektüel zümreden bahsetmek mümkün müdür? Cumhuriyet Türkiye'sinin başlangıcına ait bir deskripsiyon içinde «münevver» vasfını taşıyacak grupmanlar şunlardır :

1) Âmme idaresini çeviren memurlar, 2) Devlet hizmeti dışındaki avukat ve doktorlar, 3) İslâmî *clergy*'yi temsil edenler. Bunların içinde birincisi evvelce ele alınmıştı. Sonuncusu içtimai değişmelerin seyrini takip bakımından mühimdir.

a) Değişmelere tekaddüm eden kritik devrede gerek «medrese» ve «ulema», gerek «tekke» ve «şeyhler», millî bütünlük tablosu içindedir (1919 - 24 arasında Mustafa Kemal'i bu iki nevi dinî münevver tipleriyle birlikte gösteren fotoğraflar vardır).

b) Garblılaşma ve sekülerizasyon adımları, 1924 ü takip eden senelerde başladığı zaman onunla «medrese» ve «tekke» arasında ihtilâf baş gösterdi. (Bunlardan Birinci Millet Meclisine dahil olanların tasfiyesi ve «medrese» lerle «tekke» lerin kapatılması düşünülecektir.)

c) Halk Partisi, sosyal değişmelere mukavemet etmiyecek elemanlardan mürekkeb bir «Büyük Millet Meclisi» vasıtasıyla içtimai değişme ameliyelerine bütün sosyal hayat tezahürlerinde başvuracaktır. (Bu ân esnasında değişmelere mukavemet eden «medrese» ve «tekke» mensupları, hattâ bu mukavemeti beslediği iddia olunan yani bir parti, «Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası», çeşitli kanunlarla fesh ve ilga edilecektir. Keza değişmelere muhalefet ve mukavemet hareketleri demek olan «Şeyh Sait İsyanı: 1926», «Menemen hareketi: 1931».. hep bu ânın kadrosu içinde düşünülmalıdır.)

Bununla beraber «Ulema» ile «Şeyhler» in bir bütün olarak sosyal değişmelere muhalefet ettiğini zannetmemelidir. Mevcut mânevî kuvvetlerden faydalanmasını bilen Mustafa Kemal'in çevresin-

de «ulema» ve «şeyh» zümresine mensup, hattâ beyaz, yeşil veya siyah sarıkları yerine şapka, cübbe yerine garblı giyimi benimseyen tipler de yok değildir. İşte (1) ve (2) ile gösterilen Türk münevverleri yeni Türkiye'de cereyan eden sosyal değişmelerde leader'e destek olmuşlardır. Değişmelerin prosessüsü içinde bunlardan bir çoklarının isimleri karışmış bulunmaktadır.

Sosyal değişmelere ferdî faktörler dışında veya onlarla örülü ve beraber olarak müessir, bilâhare bu değişmelerden de müteessir olan bu grupları gözönüne alırken şu noktayı belirtmek yerinde olur. Bu gruplar, içtimâî sınıflar sosyolojisinin «İdeal - type» saydığı sınıf veya tabaka tipleri olarak değil, Türkiye ölçüsünde ve *Türk içtimâî strüktürüne göre* ele alınmalıdır. Aksi takdirde bir muayyen içtimâî realitenin —ki burada Türk içtimâî realitesi bahis mevzuudur— hususiyetleri, «Umumiyet, bütün - *généralité*» içinde ihmal edilmiş, binnetice yanlış hükümlere varılmış olacaktır.